

CENG-i HARBİ

(جنگ حربی)

Türk müzikisi usullerinden.

"Mızrak veya süngü savaşı" anlamına gelen bu Farsça tamlama, **çeng-i harbî** veya **çenk-i harbî** şeklinde de kullanılır. On zamanlı ve on vuruşlu bir küçük usuldür. İki nîm-sofyanla iki semâinin birleşmesinden meydana gelmiştir. 10/8'lik birinci ve 10/4'lük ikinci mertebeleri varsa da birinci mertebesi daha çok kullanılmıştır. Bu mertebelerin şematik gösterilişi şöyledir:

1. Mertebe

Düm Düm Düm Düm

Tek Tek Tek Tek Tek Tek

2. Mertebe

Düm Düm Düm Düm

Tek Tek Tek Tek Tek Tek

Ceng-i harbî, mehter müzikisinde ve özellikle hücum sırasında çalınan parçalarda çok kullanılan yürük bir usuldür. Mehter dışında, Türk müzikisinin diğer formlarında çok az eserin ölçüldüğü bu usul marşlarda, bestelerde ve bazı saz semâilerinin dördüncü hânelerinde kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Müzikisi*, V, 283; Arel, *Türk Müzikisi*, s. 41; Özkan, *TMNCI*, s. 623.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

CENGELİ

(جنگلی)

XX. yüzyıl başlarında
İran'da ortaya çıkan milliyetçi
ve reformcu bir hareket.

İran'ın Gilân eyaletinde ülkeyi yabancı devletlerin baskısından kurtarmak ve cumhuriyet yönetimini kurmak isteyenlere, faaliyetlerini ormanlık bir bölgede gerçekleştirdikleri için Cengelî (ormana mensup) denilmiştir. Bu hareketi, orta halli bir tâcirin oğlu olan Mirza Küçek Han başlatmıştır. İran'da 1905 ve 1911 inkılaplarına da karışmış olan Mirza Küçek Han, 1914 yılının sonunda birkaç ar-

kadaşı ile birlikte, İran'ı sömüren yabancı milletlere karşı savaşmak için askerî bir birlik kurmak üzere Gilân'a gitti. Burada İttihâd-ı İslâm adını verdikleri devrimci bir komite kurdular. Örgütlenme ve eğitim konusunda Alman ve Türk uzmanlarından faydalandılar. Sürdürülen faaliyetler için gerekli para yöredeki arazi sahiplerinden toplandı. Halkın mevcut yönetimden şikâyetçi olmasından da istifade edilerek çeşitli mesleklerden insanlar askere alındı. Faaliyetlerini zamanla artıran teşkilât, 1917'de *Cengel* adlı bir de gazete çıkarmaya başladı.

1917 yılında İngiliz taraftarlarını cezalandırmak üzere kurulan Komita-yı Mücâzât adlı bir örgüte üye olan İhsânullah Han, bu örgüt tarafından Başbakan Vüsûkuddele'ye karşı girişilen suikast üzerine kaçıp Cengelîler'e sığındı ve Mirza Küçek Han'la birlikte çalışmaya başladı. Ancak 1918'de Küçek Han'ın, Almanlar'ın ve Türkler'in Kafkasya'ya girmelerini ve Bakü petrolünü ele geçirmelerini önlemek için kuzeye doğru gönderilen İngiliz kuvvetleri kumandanı ile mecburi bir anlaşma yapması iki liderin arasının açılmasına sebep oldu. Anlaşmaya göre Küçek Han İngilizler'e karşı düşmanlıktan vazgeçecek, Alman ve Türk uzmanlarının işine son verecek ve İngiliz esirlerini serbest bırakacaktı. Daha sonra tekrar ormana çekilen Küçek Han, İngilizler'in 1919'da İran hükümetiyle bir antlaşma yaparak İran ordusu, maliyesi ve gümrükleri üzerinde kontrolü ele geçirmeleri üzerine, Hiyâbânî ve Muhammed Takî Han Pisyân vb. diğer devrimci liderler gibi İngiliz baskısına karşı silâhlı mücadele başlatarak Fûmen bölgesindeki ormanlardan çıktı. 4 Haziran 1920'de Sovyet ordusunun desteğiyle Reşt ve Enzelî'yi ele geçirdi ve Gilân'da cumhuriyet ilân etti. 5 Haziran'da kendi başkanlığında geçici bir inkılâp hükümeti ve harp şûrası kuruldu. Bunlar, yeni devletin yönetim şeklinin bütün İran'ı kapsamak üzere cumhuriyet olduğunu, âdil olmayan antlaşmaları ilga ettiklerini, ferdin mülkiyet haklarını ve İslâm'ı koruyacaklarını belirttiler. Bu arada Küçek Han, komünist rejimin Rusya'da yerleşmesi münasebetiyle Lenin'i tebrik etti. Küçek Han yanlısı milliyetçiler, tâcirler ve mülk sahipleriyle İhsânullah Han taraftarı aydınlar ve burjuva sınıfı Gilân Cumhuriyeti'ni destekliyordu. Gilân inkılâp birlikleri İran şahına bağlı kuvvetleri bölgeden

Cengelî
hareketinin
lideri
Mirza
Küçek Han

uzaklaştırarak Temmuz 1920'de Mencilî ve Mâzenderan eyaletinin bir kısmını ele geçirdiler. Ancak bir müddet sonra Mirza Küçek Han'la İhsânullah Han arasında anlaşmazlık çıktı ve komünistler İhsânullah Han'ın, sağcılar da Mirza Küçek Han'ın etrafında toplandılar. İhsânullah yanlıları İran'daki kapitalist rejime son verip sosyalist bir yönetim kurmaya karar verdiler. Böylece bir yandan şehirli ve köylü ayırımı yapmadan herkesin malına el koyarken bir yandan da Kur'an'ın, din adamlarının ve örtünmenin (tesettür) aleyhinde konuşmalar yapmaya başladılar. Küçek Han ise özellikle kendi tarafını tutan köylülerin mallarının ellerinden alınmasına karşı idi. İhsânullah Han bununla da yetinmedi, şehirlerde pazarlara getirilen malları müsadere etmek üzere şehir girişlerine adamlar yerleştirdi. Bu durum karşısında Küçek Han şahla savaşmaktan vazgeçip Fûmen bölgesindeki ormanlara çekildi.

İhsânullah Han 31 Temmuz 1920'de Reşt'te yeni bir devlet kurdu. Yayımladığı beyannâmede zenginlerin mülklerinin alınıp köylülere dağıtılacağını belirttiği halde köylülerin bütün mal varlıklarına el koydu. Ancak Ağustos 1920'de herhangi bir hazırlık yapmaksızın Tahran üzerine yürümeye kalkıştı ve ağır bir yenilgiye uğradı. 1921'de Haydar Han Amûoğlu'nun emrine giren komünist partisi, Küçek Han'ın yönetimindeki Cengelîler'le İhsânullah Han taraftarlarının yeniden bir tek cephede toplanmasını sağladı ve Gilân'da Mirza Küçek Han'ın liderliğinde yeni bir hükümet kuruldu. Küçek Han Gilân'ı şah hükümetine karşı bir savaş üssü yaptı. Bu hükümet yabancı müdahaleleri reddetmekle beraber Rusya'ya sempati duyuyordu. Ancak bir süre sonra bu yeni cephede de anlaşmazlık çıktı. İhsânullah Han bir defa daha Tahran üzerine yürümeye kalkış-

tıysa da yine ağır bir yenilgiye uğradı ve etrafındakiler dağıldı. 30 Temmuz 1921'de birleşik cepheden uzaklaştırılan İhsânullah Han Lâhicân'a gitti. Bu arada Mirza Küçek Han'la Haydar Han Amûoğlu'nun da arası açıldı. Küçek Han daha önce olduğu gibi bu defa da şah hükümetiyle anlaşmaya çalıştı. Komünistler 4 Ağustos 1921'de Gilân'da cumhuriyet ilân ettiler. Ancak 29 Eylül 1921'de Reşî civarında Pesihan'da inkılâp komitelerini kurmaya çalışan Haydar Han Amûoğlu Küçek Han kuvvetleri tarafından öldürüldü.

Sovyetler'in İngiltere ve İran'la müna-sebetlerini düzeltmek istemesi ve 26 Şubat 1921'de Sovyet-İran antlaşmasının imzalanması Cengelî hareketinin sonu oldu. Sovyet hükümeti İran'a karşı emperyalist politikalarını terkederek ordusunu 8 Eylül 1921'de bu ülkeden çekti. Sovyet desteğini kaybeden Cengelî hareketi düzenli İran ordusu karşısında yalnız kaldı. İran hükümeti Ekim 1921'de Rızâ Han (Rızâ Şah) kumandasındaki İran Kazakları'nı Cengelîler'in üzerine Gilân'a gönderdi ve onları tamamıyla yok etti. Küçek Han kaçtığı Tâliš dağlarında yakalandı, bir köylü tarafından kesilen başı Tahran'a getirildi (1300 hş./1921). Kaynaklarda muhalifleri tarafından öldürüldüğü veya soğuktan donduğu şeklinde rivayetler de vardır. İhsânullah Han ise Mâzenderan'da Vâlâserâ'da yaptığı toplantıda komitesini dağıttıktan sonra seksen kişiyle birlikte Bakü'ye kaçtı. Burada arkadaşlarına ve kendisine tanınan bazı menfaatler karşılığında gönüllü olarak Kızıl Ordu'ya yazıldı. Ancak 1924'te gönüllü askerlik uygulamasına son verilince bundan hoşnut olmayan taraftarlarının bir kısmı ortadan kaldırıldı. İhsânullah Han da Türkistan'a sürüldü ve 1939'da orada öldü.

Küçek Han'ın gerek yazıları gerekse açıklamalarından, onun Sovyetler dahil bütün dış müdahalelere karşı olduğu ve tam bağımsız bir İran devletini hedeflediği anlaşılmaktadır. İngilizler'e ve onlarla iş birliği yapan İran yönetimine karşı Sovyetler'in yardımıyla mücadele etmekte sakınca görmemesi onun komünist olduğunu göstermez. Hatta bir ölçüde, o sırada Osmanlı Devleti'nin yaymaya çalıştığı panislâmizmin etkisi altındadır. Ancak İhsânullah Han ve taraftarları vasıtasıyla Cengelî hareketine sosyalizm de girmiş, özel mülkiyete ve İslâmî esaslara karşı tavır alınmıştır. Bu bakımdan hareketin fikrî bir bütünlük

içinde olduğunu söylemek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ferheng-i Fârsî, V, 435; VI, 1619; Hüseyin Mekki, *Târîh-i Bîst Şâle-i İrân*, Tahran 1323 hş./1944, s. 239, 308 vd., 319 vd.; İbrâhim Fahrâi, *Serdâr-ı Cengel Mirzâ Küçek Hân*, Tahran 1349, s. 416; Menşür-i Gürgâni, *Siyâset-i Devlet-i Şarevî der İrân*, Tahran 1326 hş., I, 145-146; G. Lenczowski, *Russia and the West in Iran, 1918-1948*, New York 1949, s. 16 vd., 54 vd.; N. S. Fatemi, *Diplomatic History of Persia 1917-1923*, New York 1952, s. 217 vd.; A. Girantuski v.dğr., *Târîh-i İrân* (trc. Keyhusrev Kişâverzi), Tahran 1359, s. 424-445; Percy Sykes, *Târîh-i İrân* (trc. Muhammed Takî — Fahri Dâi Gilânî), Tahran 1366 hş., II, 685-695; John Obert Voll, *Islam Continuity and Change in the Modern World*, Boulder 1982, s. 196; M. Martchenko, "Kutchuk Han", *RMM*, XL-XLI (1921), s. 98-116; *TA*, X, 179; *DMF*, II, 2295; R. M. Savory, "Djanganli", *EJ²* (İng.), II, 445-446; Abdul-Hadi Hairî, "Küçük Khân Djanganli", *a.e.*, V, 310-311.

TAHSİN YAZICI

CENGİZ HAN

(ö. 624/1227)

**Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1206-1227).**

15 Zilkade 549'da (21 Ocak 1155), Türk takvimine göre domuz yılının başında, bugün Doğu Sibiryâ topraklarından geçen Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan Deli-ün Boldok'ta doğdu. Babası Moğollar'ın reisi Yesügay Bahadır, annesi Houlen Ece'dir. Yesügay oğluna, doğumundan önce mağlûp edip esir aldığı bir Tatar kabilesinin reisi olan Timuçin'in (demirci) adını koydu. Timuçin on üç yaşında babasını kaybetti. Bunun üzerine babasına tâbi olan kabileler tarafından terkedilerek ailece yalnız bırakıldılar ve sürekli olarak baskılara mâruz kaldılar. Hatta babası ölmeden önce nişanlandığı Börte-Fuçin, Merkitler tarafından esir alındı; Kerayit Hükümdarı Ong Han'a (Tuğrul) hediye olarak takdim edildi. Ong Han, Yesügay Bahadır'ın müttefiki olduğu için Börte-Fuçin'i Timuçin'e geri gönderdi. Timuçin ve ailesinin balıkçılık ve avcılık yaparak geçimlerini sağladıkları bu sıkıntılı dönem yirmi yedi yıl sürmüştür. Bu süre içinde Timuçin, başta Tayciyutlar olmak üzere Merkitler ve diğer bazı kabilelerle mücadele etmiş, bu sayede siyasî, idarî ve askerî tecrübe ve vasıflar kazanmıştır. 1195 yılında çok sayıda kabile Timuçin'e katıldı. 1197'de Merkitler üzerine yürüyerek onları mağlûp etti ve Merkitler'in beyi Tokta-Be-

Cengiz Han'ı tasvir eden bir minyatür (Derviş Mehmed, *Sübhatü'l-ahbâr*, Österreichische Nationalbibliothek, Cod AF, nr. 50, vr. 11*)

ki'yi öldürttü. 1199'da Ong Han'la beraber Kişil-Baş mevkiinde Nayman Hakarı Buyruk Han'ı bozguna uğrattı. Timuçin 1200 yılında Ong Han ile birlikte Tayciyutlar'la anlaşan kavimler üzerine yürüdü. Onları mağlûp edip kendilerine tâbi kıldı. Aynı yıl içinde Tayciyutlar, Katagin ve Dörmenler derlenip toparlanmaya çalışınca Ong Han'la Timuçin tekrar üzerlerine yürüyerek onları bozguna uğrattılar. 1201'de Timuçin'in düşmanı olan Enkiras, Kurilas, Dörmen, Tatar, Katagin ve Salciyut kabileleri birleşerek Cacırat ilinden Camoha (Camuka) Seçen'i büyük han ilân ettiler. Bunun üzerine Timuçin onların üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Camoha ve müttefik kuvvetleri yenildi. Bu savaşta sonra Kongirat kabilesi Timuçin'e gelerek bağlılıklarını bildirdi. Timuçin 1202 yılında Tatar ili üzerine büyük bir sefer yaparak düşmanlarına ağır bir darbe vurdu. Aynı yıl içinde Naymanlar'ın tekrar toparlandığını görererek Ong Han ile birlikte onların üzerine yürüdü. Büyük han ilân edilen Camoha-Seçen ile Ong Han ve oğlu Senggün 1203'te Timuçin'e suikast tertitlediler. Fakat bunu önceden haber alan Timuçin âni bir baskınla Ong Han'ın yurdunu ve Kerayit ülkesini yağmaladı. Ong Han ile oğlu kaçtılar. Daha sonra Ong Han ve Senggün'e Salciyutlar başta olmak üzere bazı iltihaklar olmuşsa da Timuçin bunların üzerine yürüyerek onları dağıttı. 1204 yılında Ongut Hükümdarı Alakuş Tigin, Timuçin'e haber göndererek Nayman Hükümdarı Tayang Han'ın Merkit Hükümdarı Kutuku ile anlaşma yaptığını ve onlara Katagin ve Salciyut gibi kavimlerin iltihak ettiğini haber verdi. Timuçin süratle hazırlıklarını tamamladı.